شێعری سوارە، گوژمی دووهەم

ڕەهبەر مەحموودزادە

1

لە بارەی چێژی " بژاردەبێژی"دا، ڕۆلان بارت لە شوێنێکدا دەڵێ: "ئەو هەموو بژاردەیە، ئەو هەموو سەرەتایە"[1] وەک ئەوەی گوتبێتی گرفتی دۆزینەوەی ڕاستییەکان، لەڕاستیدا گرفتی دۆزینەوەی سەرەتاکانە و لەبەر ئەوەی بۆ دووان لەمەڕ بابەتێکەوە، دەکرێ چەندەها سەرەتای جۆراوجۆر دەستنیشان بکرێ، کەواتە هەر سەرەتایەک ڕێگا بەرەو حەقیقەتێکی جودا لەوەی تر دەردەبا. ئەگەر ئەم لێکدانەوەیە لەبارەی گوتەی بارتدا ڕاست بێ، بۆمان هەیە بۆچوونەکەی بەم شێوەیە ڕاڤە بکەین: " ئەو هەموو سەرەتایە، ئەو هەموو حەقیقەتە".

ئەم گوتەیەی بارت، خزمایەتییەکی نزیکی لەگەڵ پرێسپێکتیویسمی(ڕوانگەباوەڕی) نیچەدا هەیە.بەخۆڕایی نییە بارت لەبارەی نیچەدا دەڵێ" ئەوەی من بۆ لای نیچە کێش دەکا، فلانە یان فیسارە کتێبەی نییە بەڵکوو بژاردەبێژییەکەیەتی واتە ئەو مێتۆدە تایبەتەی بۆ نووسین ڕەچاوی دەکا." بارت دواجار بەم ئەنجامە دەگا کە " لە هەرچی شوێنە بۆت هەیە دەفتەری یادداشتەکانت هەڵگری و نە ئەندێشەیەک، بەڵکوو تەکانێک بنووسییەوە."[2] و بە ئەم جۆرە لەڕوانگەی بارتەوە سات و سەودای مرۆڤ هەر بەتەنێ لەگەڵ وردەکارییەکان دەبێ نەک لەگەڵ گشتایەتییەکان و لە ئەم ڕێگەوە زەینییەتی نیزام سازی مرۆڤ دەچێتە ژێر پرسیارەوە.

بەڵام مەبەستی من لە هێنانەوەی ئەم گوتەیەی بارت ئەوە نییە کە ڕێگە بۆ نووسینێکی تەواو بژاردەبێژانە لەسەر شێعری سوارەی ئێلخانیزادە خۆش بکەم، بەڵکوو مەبەستم ئەوەیە نەهێڵین ئەو گوتەیە بە بێ پرسیار لێکران و ڕەخنەکاری لە چنگی سەرنجمان قوتار ببێ یان هەرنەبێ وابکەین سەلماندنی ئەم بۆچوونە لەلایەن ئێمەوە دوای خۆڕاگرتنی لە بەرانبەر پرسیارەکان و ڕەخنەکانمان، ڕووبدا. ڕاستە سەرەتاکانی دووان لەمەڕ بابەتێکی دیار، دەکرێ فرەجۆر بن. بەڵام ئایا هەموو سەرەتاکان وەکوو یەک شیاون بۆ خستنەسەرپشتی دەرگای باس و خواسێکی ڕەوشتمەند و مەنتیقی لە سەر بابەتێکی دیاریکراو؟ من پێم وایە دەتوانین ئەو شیمانەیە لەبەرچاو بگرین کە هەندێک جار، هەڵبژاردنی هەندێک لە سەرەتاکان بۆ چوونە ناو جیهانی باسێکی تایبەتی شیاوتر و پتر جێگای متمانەیە.

ئەگەر ئەم گوتەیە ڕاست بێ، بە ڕاستی چ سەرەتایەک بۆ هێنانە بەرباسی بابەتی "شێعری سوارە" شیاوترە و ئەگەریش نەمانهەوێ بە داسەپاندنی ئەم بۆچوونە کە تاقە سەرەتایەکی باشتر، بۆ ئەم بابەتە لە گۆڕێدایە، باسەکە مۆنۆپۆل بکەین – بێ گومان ناشمانهەوێ ئاوا بکەین– وا باشترە پرسیار بکەین ئەو چەند سەرەتایەی وەکوو یەک شیاوی بوون بە نوختەی سەرەتان بۆ قسەکردن لە سەر شێعری سوارە کامانەن؟ فۆڕمی شێعرەکانی یان ڕاڤەیان؟ سەمبولیزمی شێعری سوارە، یان ڕۆمانتیزمی؟ چۆنیەتی تێپەڕاندن لە ئەزموونی گۆران یان چۆنیەتی پێوەندی لەگەڵ شێعری فارسی؟ لەوانەیە ئەو سەرەتایانە هەموویان بۆ مەبەستی ئێمە لەبار بن، بەڵام من لە ئەم وتارەدا، بە دوای دەستەمۆ کردنی سەرەتایەکی ترم. ئەو سەرەتایە، "شار"ە. شار وەکوو چەمک و وەکوو مۆتیف. چەمک و مۆتیڤی شار لە ناو شێعری سوارەدا چ ڕۆڵێکی لە ئەستۆیە و وەکوو پاژێک چۆن لە گشتایەتی شێعری سوارەدا جێی پێ دەدرێ و بە چ شێوەیەک سات و سەودای لەگەڵدا دەکرێ.

2

مۆتیڤی "شار" یەکێک لە مۆتیڤە سەرەکییەکانی شێعری سوارەیەو لە راستیدا سوارە یەکەم شاعیر(و تا ئێستا تاقە شاعیرێکە) لە چوارچێوەی ئەدەبی کوردیدا، چەمکی شاری کردبێتە مۆتیڤی شێعرەکانی. سەرنج بدەنە دووپات بوونەوەی ئەم وشەیە لەم بەندانەی خوارەوەدا:

تۆ دەشتی ئەوپەڕ نادیاری
بۆ چۆڵبڕی لە پێ کەوتوو
تاپۆی شاری

□

کچی نوور قەتیسی دەسی دێوی کێوە
لە ئەنگوستەچاوی دڵی خێوی کێوا
بەرەو دەر، بەرەو شاری دەریا بەرێوە

□

وەهایە
کە کانی بەهیوا
بەهارانە لووزەو ئەبەستن بەرەو شاری دەریا

□

ئەڵێی دەنگی شمشاڵە رەشماڵی دۆڵی دڕیوە
شەماڵی دەرەی دوورەشاری

□

زمسان بە پۆی باڕن هەرەسی تانی
شەوەزەنگی تەنی
هەرچی هەیە بەرز و نەوی
شار و دەری لێم گرتە بەس

□

ئێوە کێن؟ خێڵی درۆ
گەلی دەم پڕ لە هەرا
نیشتەجێی شاری بە گرمە و دووکەڵ

دەبێ شێعری "شار"یش بە نموونەکانی سەرەوە زیاد بکەین کە ئەم مۆتیڤە پازدە جار تێیدا دووپات دەبێتەوە.
لە قەسیدەی خەوەبەردینەدا، لەبەر ئەوەی "شار" وەکوو(مشبەبە)ی "دەریا" کەڵکی لێ وەرگیراوە، بە شێوەیەکی سروشتی هەموو ئەو وەسفانەی بۆ دەریا کراون، پێوەندییان بە شاریشەوە دەبێ. لە خەوەبەردینەدا، دەریا بەم شێوەی خوارەوە وێنا کراوە:

هەتا چاو هەتەرکا، شەپۆلە شەپۆلە/ لە بوونا لە چوونا/ بە ئاهەنگی سەربەندی بزوێنی خۆشی/ لە بەر خۆرەتاوا ئەڵێی سینگی ژینە ئەهاژێ/ ئەڵێی هانی هەستانە دەنگی خرۆشی

لەم قەسیدەیەدا، "شار" و"دەریا" دوو مۆتیڤی لێک جودانەکراوەن. ئەگەر بە حوکمی مانای سەمبۆلیکی ئەم قەسیدەیە بمانهەوێ لە گوزارەی " کانی بڕوای بەرینی بە دەریا گەیشتنی لە دڵدایە"، چەمکێکی تر جێنشینی چەمکی "کانی" بکەین(بۆنموونە مرۆڤی خەباتکار) ئەودەم دەبێ چ چەمکێک جێنشینی "دەریا" بکەین؟ بێگومان یەکێک لەم چەمکە رێتێچووانە چەمکی شارە، کەواتە ئەوە شارە کە دەنگی خرۆشی وەکوو هانی هەستان وایە و دەڵێی سینگی ژین ئەهاژێ و

گەیشتن بەم شارە بڕوای بەرینی زۆر لە تاکەکان و کۆمەڵگاکانە. بەم شێوەیە چەمکی شار لە چەمکی بەربڵاوتری مۆدێرنیتە گرێ دەدرێ، چونکە هەر لەجێدا بیچم گرتنی سووژەی مۆدێرن و هەر وەها هەموو گۆڕانکارییەکانی ئەم سووژەیە، لە شوێنێکی (تێکەڵاوی واقیعی و مەجازی) بە ناوی "شار"دا روو دەدەن.

بەڵام لە دووهەمین شێعری بەناوبانگی سوارە دوای شێعری "خەوەبەردینە"، واتە لە شێعری "شار"دا، روانگەیەکی تەواو جوداواز لەم روانگەیە بۆ چەمکی "شار" ڕەچاو کراوە. لەم شێعرەدا، شارو هاڕەهاڕی ئەو، گیانی منی شێعریی وەڕەز دەکەن. لە ئەم شارەدا کە رەمزی ئاسن و منارەیە(یان رەمزەکەی ئاسن و منارەیە)، مەلی ئەوین نامۆیە و لە هەر شەقام و کووچەیەکییەوە شەپۆڕی شین بەرزدەبێتەوە. لەم شارەدا شێر زەلیلەو ڕێوی باویەتی و...

ئەوە جێگای سەرنجە کە لە هەردوو شێعری "خەوەبەردینە" و "شار"دا کە بە ناوبانگ‌ترین شێعرەکانی شاعیرن، چەمکی شار بە شێوەیەکی بەرچاو، بەرجەستە دەبێتەوە و لە هەردووکیان‌دا، دەورێکی سەرەکی دەگێڕی و جگەلەمە، لە چەند روانگەی جوداوازیشەوە بۆی دەڕوانرێ. هەر لێرەوە بە شێوەیەکی مەنتیقی بە ئەم ئەنجامە دەگەین کە چەمکی" شار" لە شێعری سوارەدا، لە ئاستی مۆتیڤیش بەرزتر دەبێتەوە و دەبێ بە پرس و بە پڕۆبلمی ناو شێعری سوارە. کەواتە من گوتەیەکی پێش‌تری ناو ئەم وتارە کە باسی مۆتیڤی شاری لە شێعری سوارەدا دەکرد، بەشێوەیەکی تێروتەسەل تر، دووبارە دادەڕێژمەوە و دەڵێم سوارە یەکەم شاعیر و تا ئێستا تاقە شاعیرێکە کە لە چوارچێوەی ئەدەبی کوردی‌دا، چەمکی شاری کردبێتە پڕۆبلمی شێعرەکانی و من پێم وایە هەر لەسۆنگەی ئەو بە پڕۆبلماتیک کردنەی چەمکی شارە کە شاعیر توانیویەتی حەقی ئەم چەمکە بدا. چونکە مانای شار بە ئەو کۆپێوەندییانە کە لەگەڵ چەمکەکانی مۆدێرنیتە و سووژەی مۆدێرن‌دا هەیەتی، لە زاتی خۆیدا چەمکێکی تێکچندراو و کۆمپلێکسە و روانگەیەکی تاک رەهەند ناتوانێ حەقی ئەم چەمکە بدا. هەڵسەنگاندنێکی ساکارو سەرەپێیی مۆتیڤی "شار" لەگەڵ چەند مۆتیڤی تری شێعری سوارە، واتە چەمکەکانی "تاپۆ/ تراوکە"، "پەنجەرە"، "داری چاکی" و "ئەسپ/ کەحێل/ جانوو"، راستیی بۆچوونی سەرەوەمان پێ دەسەلمێنێ.

هەندێک لە ئەم مۆتیڤانە، لە شێعری سوارەدا، دەورێکی نەگۆڕی ناسراویان هەیە و لە هەموو ئەو شێعرانەی دەوریان تێدا دەگێڕن، کەسایەتییەکی زۆر و کەم پێناسەبۆکراویان هەیە. لەمانە دەکرێ ئاماژە بە مۆتیڤەکانی "ئەسپ/ کەحێل/ جانوو"، " تاپۆ/ تراوکە" و هەروەها مۆتیڤی "پەنجەرە" بکەین.

مۆتیڤی ئەسپ، لەگەڵ چەمکی سەربەستی و لەگەڵ کەسایەتی سەربەستی‌خواز، پێوەندییەکی نەپساوەی هەیە و بەم شێوەیە شوێنێکی دیاری‌کراوی لە ناو شێعری سوارەدا هەیە.

کوا شەنگەسوار
کە درەوشانەوەی پەڕی سەری ئەسپی
چاوێک بخاتە بیری تلووعێ

☐

دڵ وەک دوو تەپڵەی
سوارەی کوردی
جوانووی نەگیراو
مەیل ئەخاتە باڵ

تەنانەت ئەوکاتەش کە دەڵێ (وەها گەی لەشی بەو گە بەردینە گاوی دراوە/ کەحێلێکە کوڕژن و حیلەی نەماوە) کۆنتراست و دژوەستانێکی بەرچاو لە نێوان دۆخی ئایدیاڵ و چاوەڕوان کراوی نەوەستان و سەربەستی لە لایەک و دۆخی نەخوازراوی دامان و بێ دەربەستی لە لایەکی تر، ساز دەدرێ. مۆتیڤی "تاپۆ/ تراوکە"ش ئەگەرچی وەکوو وێنە،کارکردەکەی سازکردنی تەم و مژێکی ئەوتۆیە کە ناهێڵێ دیاردەکان بە شێوەیکی بەرچاو خۆیان بنوێنن، بەڵام هەر ئەو وێنە و ئەو کارکردە،وەکوو وێنە و رۆڵێکی پێناسە بۆکراو، بۆ ئەو مۆتیڤە چەسپاون:

ئەڵێی پێکەنینی کچی سەرگورشتەی قەدیمی
لە ئەندامی تاپۆی وەکوو بوومەلێڵی

– سنووری شەوی دوێنێ، ئەوڕۆ بەیانی–
پەچەی قورسی نیسیانی ئینسانی لادا.

تۆ تراوکەی جارێ دیار گاهێ نادیاری
هیوای تینوێتی ڕێبواری

بەڵام لە پڕۆسەی وەگەڕخستنی مۆتیڤەکان‌دا، لەم دۆخە ئاماژەپێکراوە ـ کە تێی‌دا مۆتیڤەکان، بە شێوەیەکی نەگۆڕ دەبن بە خاوەنی ڕۆڵێکی دەست‌نیشان‌کراو– حەرەکەتێکی بەرچاو بۆ لای شێوە بەکار هێنانێکی تێکچندراوتر و کۆمپلێکس تر وەبەرچاو دەکەوێ. مۆتیڤی (داری چاکی) خاوەنی ئەم شێوە ڕۆڵە فرە لایەنەیە.
لە هەندێک شوێن‌دا "داری چاکی بێ نەشە و شنە" سەمبولی پەککەوتەیی و لەکار وەستانە. لە هەندێک شوێنی تردا وەک (بە هەر بۆمبای سووتێنەرێک پێشمەرگەیەک/ داری چاکێک دائەقرچێ) داری چاکی، سەرەڕای بە تاق کەوتنی، دیاردەیەکی هەڵکەوتەیە و بە شێوەیەکی ئیجابی بۆی دەڕواندرێ. هەر لە ئەم کاتەش‌دا چییەتی" داری چاکی" بۆی هەیە بۆ ماهییەتی " شۆڕەبی" ـ وبە پێچەوانەشەوە– بگۆڕدرێ و ئەم دوو مۆتیڤە لە بووتیقای شێعری سوارەدا، دەبن بە دیاردەیەک بە دوو سیمای جوداوازەوە. لە هەندێک شوێن‌دا، شۆڕەبی جێگەو پێگەی خۆی لەگەڵ لایەنی سەلبی داری چاکی دەگۆڕێتەوە(شۆڕەبی کە بۆتە داری چاکی بێ نەشەو شنە/ زەلکە گەر تەیاری تیرو قۆشەنە/ خۆشەویستەکەم/ لە پەنجەرەی نیوەتاکی بوومەلێڵەوە/ چاوی من لە دیمەنی کچی بەیانی یە) بەڵام ئەگەر داری چاکی بە وردە هەناسەیەکی پیرۆزەوە ببووژێتەوە، تەنانەت ئەگەر لە ناو شۆڕەکاتێکیشدا بەتاق کەوتبێ، نەخشی بووژێنەرەوە دەگێڕێ. (تۆ شۆڕەبی ناو شۆڕەکاتێکی گەرمی/ لەبەر نیگای تاسەباری ئەویندارا/ خۆداپۆشیو بە لک و پۆی کەزیەی نەرمی).
کاتێک لە مۆتیڤی وەک ئەسپ و تاپۆوە دەست پی بکەین و بە ئاراستەی تێکچندراویی‌دا بگەینە " داری چاکی/ شۆڕەبی"، بۆمان هەیە ئەم ڕێڕەوە کۆمپلێکسە بەرەو پێش‌تریش ببڕین. لە ناو سەرجەمی شێعری سوارە دا، مۆتیڤی شار لەوپەڕی تێکچندراویی خۆی‌دا، لە لووتکەی بەپرۆبلماتیک کردن‌دا ڕاوەستاوە. لە جیهانی شێعری سوارەدا ئەم چەمکە لە سێ گۆشە نیگای جوداوازەوە بۆی ڕواندراوە. ئەم ڕوانگانە بریتین لە:

– ئ) گۆشەی نیگای ئیجابی: (تۆ دەشتی ئەوپەڕ نادیاری/ بۆ چۆڵبڕی لەپێ‌کەوتوو/ تاپۆی شاری) و
(کچی نوور قەتیسی دێوی کێوە/ لە ئەنگوستەچاوی دڵی خێوی کێوا/ بەرەو دەر، بەرەو شاری دەریا بەڕێوە)
– ب) گۆشەنیگای سەلبی: (وەڕەز بوو گیانی من لە شار و هاڕەهاڕی ئەو/ لە ڕۆژی چڵکنی نەخوش و تاو و یاوی شەو/ ئەڵێم بڕۆم لە شارەکەت/ لە شاری چاو لە بەر چرای نێئۆن شەوارەکەت) و (ئێوە کێن؟ خێڵی درۆ/ گەلی دەم پڕ لە هەرا/ نیشتەجێی شاری بە گرمەو دووکەڵ)
– پ) گۆشە نیگای بێ لایەن: (ئەڵێی دەنگی شمشاڵە ڕەشماڵی دۆڵی دڕیوە/ شەماڵی دەرەی دووره شاری) و (زمسان بە پۆی باڕن هەرەسی تانی/ شەوەزەنگی تەنی/ هەرچی هەیە بەرزو نەوی/ شار و دەری لێم گرتە بەس)
هەر لە بەر ئەو تێکچندراوبوونەی چەمکی شار لە شێعری سوارەدایە کە نیسبەت دانی ڕوانگەیەکی تاک ڕەهەندانە بۆ ئەم چەمکە، وەلای سوارە هەوڵێکی تەژی لە پەلەپڕووزێ و ناواقیع‌بینانەیە.

ئەو ناواقیع‌بینییە، جگە لە پشت‌گوێ‌خستنی ڕوانینی تێکچندراوی سووژەی شێعریی یان منی شێعریی بۆ چەمکی شار لە خوێندنەوەی شێعری سوارەدا، لە ئاراستەیەکی گشتیی دیکەشەوە سەرچاوە دەگرێ، کە ئەم ئاراستە لەنگ و لۆڕە تا ئێستا کاریگەرێتییەکی سەلبی لە سەر خوێندنەوەی مێژووی ئەدەبی کوردی داناوە. ئەم ئاڕاستەیە بریتی‌یە لە بەرتەسک کردنەوەی ڕەخنەی ئەدەبی بارتەقای شێکاریی نێوەرۆکیی ڕووت. ئەو کاتەی دەقی ئەدەبی بە شێوەیەکی تاک ڕەهەندانە هەر بەتەنیا وەکوو مەخزەنێکی مانایی چاوی لێ‌دەکرێ و "چی گوتن" دەبێتە تاقە پرسیارێک کە ئاراستەی دەق دەکرێ و "چۆن گوتن" بە

ئاشکرا هەڵدەپەسێردرێ و ناڕەوشتمەندانە بنگۆم و بێشوێن دەکرێ،ئەو کات "دانەر"ی دەقی ئەدەبیش، ئیتر نەک وەکوو نووسەر، بەڵکوو وەکوو نووسیارێک چاوی لێ دەکرێ کە کەڵکەڵەی نەک زمان و قووڵاییەکانی بەڵکوو هەندێک بابەت لە دەرەوەی زمانە، وەکوو بابەتەکانی کۆمەڵناسانە یا سیاسی یا فەلسەفی و... هتد.

هەر لەسەر ئەم بنەمایەیە کە بۆ نموونە لە خوێندنەوەی مێژووی شێعری کوردیدا، شێعری حاجی قادری کۆیی وەکوو نوختە گۆڕانێکی بەرچاو قسەی لە سەر کراوە. ئەوە لە حاڵێکدایە کە ئەگەر وەکوو ئافراندنێکی هونەری چاو لە شێعر بکەین، دەبینین شێعری حاجی لە شێعری شاعیرانی وەکوو نالی و کوردی و سالم تێی نەپەڕاندووە و بگرە لە باری هونەرییەوە لە ئاستی شێعری ئەم شاعیرانە، ژێراترە. هۆی دەربڕدران و وەرگێڕانی ئەم بۆچوونە ناڕاستە، هەر ئەو ئاراستەیەیە کە داکۆکی سەرەکی لە سەر شیکاریی نێوەرۆکیی رووتە و شێعر نەک وەکوو ئافراندنێکی هونەری و زمانی، بەڵکوو وەکوو وتارێکی کۆمەڵناسانە یان سیاسی لەبەرچاو دەگرێ. حاشا لەوە ناکرێ کە شێعری حاجی لە باری ناوەرۆکەوە، شێعری کوردی بەرەو ئاراستەیەکی نەتەوەخوازانە برد. من پێم وایە ئەگەر بڵێین بیری حاجی نوختە گۆڕانێکی لە مێژووی بیری مرۆڤی هزرڤانی کورد پێک هێنا. بۆچوونێکی راست و واقیع بینانەمان ڕەچاو کردووە، بەڵام پێم وانییە شێعری حاجی لە باری هونەرییەوە وەرچەرخانێکی لە شێعری کوردیدا پێک هێنابێ. هەڵبەت دەتوانین بڵێین شێعری حاجی بوو بە پێشەکی بزووتنەوەیەکی نوێخوازانە لە شێعری کوردیدا.

هەر ئەو روانینە ناڕەوشتمەندانەیە کە شێعری حاجی زیاتر لەوەی هەیە سەرخستووە، هەوڵی ژێر خستنی شێعری سوارەی داوە. هەڵبەت هاوبەشییەکە لە بەپێوانەکردنی بیری نەتەوەخوازی نییە، بەڵکوو لە بەکێشانەکردنی شیکاریی نێوەرۆکیی رووتە. هەندێک لە رەخنەگران کاتێک روانیویانەتە شێعری سوارە ـ هەڵبەت روانینەکەشیان هەر بەتەنێ شێعری " شار"ی گرتووەتەوە ـ سوارەیان وەکوو کۆمەڵناسێک لەبەرچاوگرتووە کە خەریکە بۆچوونی کۆمەڵناسانەی خۆی فۆرموولە دەکا. راستە سوارە لە نووسینی شێعرەکانیدا کەڵکەڵەی فیکریی جۆراجۆری هەبووە.تەنانەت لە نووسراوەکانی سوارە لە " تاپۆ و بوومەلێڵ"دا وا دەردەکەوێ کە ئەو بڕوای بە ئەدەبی دەروەست هەبووە، بەڵام لە بیرمان نەچێ سوارە لە پلەی یەکەمدا شاعیر بووە و هەرنەبێ ئەوەندەی کەڵکەڵەی نێوەرۆکیی هەبووە، کەڵکەڵەی فۆڕمیکیشی هەبووە. ئەو لە شێعرەکانیدا ویستوویەتی قاڵبی تازە و داڕشتنی نوێ و سیستمی جوداوازی رۆنانی وێنە و رێکخستنی پەیڤ بە تاقی بکاتەوە.

ئەم باسانە لەوانەیە بەرەوڕووی پرسیارێکی مێتۆدۆلۆژیکمان بکەنەوە: لێکدانەوەی نێوەرۆکی دەقی ئەدەبی چ جێگەو پێگەیەکی لە رەخنەی ئەدەبیدا هەیە و هەتا چ ئاستێک دەتوانێ پەل بهاوێژێ؟ من پێم وایە لێکدانەوەی ناوەرۆکیی دەق بە دوو مەرج دەتوانێ جێگەو پێگەیەکی شیاو لە رەخنەیەکی رێک و پێک و بەرنامە بۆ داڕێژراودا بدۆزێتەوە. ئەم مەرجانە بریتین لە:

ـ لە رەوتی لێکدانەوەی دەقدا بۆ وەڵام دانەوە بەم پرسیارە کە " ئەم دەقە لە بارەی چی دایە" ئەو خاڵە دەبێ لە بەر چاو بگرین کە ئەگەر وەڵامی ئەم پرسیارە بەڵگەنەویست بێ، ئێمە لە کایەی راڤەدا خیچاوین و کایەکەمان داناوە.

ـ راڤەی هێرمینۆتیکی دەبێ ببێتە بنەمایەک بۆ تەتڵەکردنی بووتیقایی(لە تەتڵەکردنی بووتیقاییدا، رەخنەگر مانەیەک یان کارکردێکی دەق وەکوو ماناو کارکردێکی فیکس لەبەرچاو دەگرێ و ئەو پرسیارە دەهێنێتەگۆڕێ کە چ تەمهیدگەلێکی فۆڕمیک بوونەتە هۆی وەدی هاتنی ئەم مانا و کارکردانە و دواجار هەوڵی وەڵام دانەوەی ئەم پرسیارە دەدا)

مەرجی یەکەم لەسەر بناغەی بۆچوونێکی جاناتان کالێر دامەزراوە. کالێر بۆ روونکردنەوەی بۆچوونەکەی نموونەیەک دەهێنێتەوە. ئەو دەڵێ: ئەگەر لە وەڵامی پرسیاری" دەقی هاملێت لە بارەی چیدایە" بڵێین " دەقی هاملێت لە بارەی شازادەیەکی دانیمارکی دایە" لێکدانەوەکەمان نەگەیشتووەتە ئاستی راڤەیەکی سەرکەوتوو. بەڵام ئەگەر بۆ نموونە بڵێین دەقی هاملێت لە بارەی ترسی پیاوان لە هەوەسی جینسی ژنان دایە " توانیومانە پێشەکییەک بۆ راڤەی ئەم دەقە دابڕێژین.[3]
من هەر لە سەر بنەمای بۆچوونەکەی کالێر، لە روانگەیەکی تازەوە چاو لەم بابەتە دەکەم و دەڵێم وەڵامی پرسیاری "ئەم دەقە لە بارەی چیدایە". نابێ لە قاڵبی گوزارەیەکی شیکراو (تەحلیلی ـ analytic)دا بدرێتەوە.(گوزارەی شیکراو، گوزارەیەکە کە بکرێ مانای مەحموولەکەی لە مانای مەوزووعەکەیەوە دەربکەوێ، وەکوو" پیاوی سەڵت بێ ژنە" یان "پیاوی سەڵت، سەڵتە.")

بۆ نموونە کاتێک رۆمانی "باڵندەکانی دەم با"ی عەتای نەهایی دەخوێنینەوە، هەمووومان دەتوانین زۆر ساکار بە جارێک خوێندنەوەی ئەم رۆمانە، لە سەر ئەمە رێک کەوین کە ئەو رۆمانە باسی دوو کەسایەتی سەرەکی دەکا کە دوای دۆڕاندنی تەمەنیان پەی بە تراویلکە بوونی ئاواتەکانیان دەبەن و تووشی خەمۆکی دەبن. بەڵام لەو ڕستەیەدا کە ئێمە لەوەڵامی پرسیاری " ئەم رۆمانە لە بارەی چیدایە" دروستی دەکەین، ئەم کورتە شەرحەی سەرەوە لە حوکمی مەوزووعی رستەکەماندایە

و ئەگەر ئێمە هەر بەوەندە شەرحەوە بوەستین (یان بکرێ هەموو لێکدانەوەکانمان. لەو رستەیەدا کورت بکرێتەوە) لە راستیدا هیچ راڤەیەکمان لەو رۆمانە بە دەستەوە نەداوە. لە بەر ئەوەی وەڵامی ئێمە بەم شێوەیە بووە:

ئەو دەقە کە لەمەڕ دۆرانی ژیانی دوو کەسایەتی لە پێناوی ئاواتێکی تراویلکەیی یە، لە بارەی بە ئاوات نەگەیشتن و تێداچوونی تەمەنی ئەو دوو کەسە دایە."

دەبینین لەم رستەیەی سەرەوەدا، مانای مەحمووڵەکە، لە راستیدا هەر بریتی‌یە لە مانای مەوزووعەکە. لە بەرانبەر ئەم وەڵامەدا دەتوانین وەڵامێکی دیکە بە شێوەیەکی تر رێک بخەین:

" ئەو دەقە کە لەمەڕ دۆرانی ژیانی دوو کەسایەتی لە پێناوی ئاواتێکی تراویلکەیی یە، لە بارەی سەردەمێک دەدوێ کە لەم سەردەمەدا، پێکهاتەیەکی کۆمەڵایەتی و شارستانیی ئەوتۆ زاڵە کە هەرەس بە ئایدۆلۆژیەکان و ریواتە هەراوەکان دەهێنێ."

ئەم دەربڕینە تا ئاستی راڤەیەکی سەرکەوتوو بەرز دەبێتەوە. بەڵام هەر ئەو کاتەی بەو سەرکەوتووییە گەیشتین، دەبێ بە گوێرەی مەرجی دووهەم، ئەم سەرکەوتووییە بکەین بە پێشەکی هەڵهێنانەوەی هەنگاوێکی دیکە و راڤەکەمان بکەین بە بنەمای تەتڵە کردنێکی بووتیقایی.

ئەگەر بگەڕێینەوە بۆ باسی شێعری سوارە و بمانهەوێ وەدی‌هاتن یان وەدی نەهاتنی ئەو دوو مەرجانە لە شەرحی شێعرەکان کە لەلایەن هەندێک رەخنەگرەوە کراوە، بەتاقی بکەینەوە، دەبینین هیچکام لە ئەم مەرجانە لەو لێکدانەوانەدا رەچاو نەکراون.

شێعری "شار" بە پێی دیارترین چینی مانایی خۆی باسی سووژەیەک دەکا کە دەیهەوێ شار بەجێ بهێڵێ و بچێ بۆ دێ. لە بەر ئەوەی رۆژەکانی شار، چڵکن و نەخۆشن و شەوەکانیش تاوویاوین. بەڵام بناری پڕبەهاری دێ،رەنگی سوور و شین لە شێعرو عاتیفەی گەشی دەدا. ئەو سووژەیە پەروەردەکراوی ژێردەواری عەشیرەتە. هەر لێکدانەوەیەکی وا ئەو مەبەستانەی سەرەوە کە لە دیارترین چینی مانایی دەقدا خۆیان دەنوێنن، دووپات کاتەوە، ناتوانێ بگا بە ئاستی راڤەیەکی شیاو.

هەندێک لەو لێکدانەوانەی لە بارەی ئەم شێعرەدا کراون، کەم و زۆر دەکرێ لە قالبی گوزارەیەکی شیکراودا بەرهەم بێنەوە بۆ نموونە:

"ئەو سووژەیەی لەبەر چڵکن بوونی شار دەیهەوێ شار بەجێ بێڵێ و بچێتەوە ناو ژیانی پاکژی دێ، لە شار تووڕەیەو پەروەردەکراوی ژێر دەواری عەشیرەتە". هەر ئەو کاتەی لە زمانی سووژەی گۆڕینەوە باسی چڵکن بوونی شار دەکەین، دەتوانین پەی بە تووڕەیی ئەم سووژەیەش ببەین.

ئەوە لە حاڵێکدایە کە مەرجی دووهەمی ڕاڤەش وەدی نەهاتووە و ئەو لێکدانەوانە بۆ هیچ چەشنە تەتڵە کردنێکی بووتیقایی کەڵکیان لێ وەرنەگیراوە.

هەر لەسەر ئەو بنەمایەیە کە لێکدانەوەی مەرجداری نێوەرۆکی دەقی ئەدەبیی دەتوانێ بۆ ڕخنەکارییەکی یەکانگیرو رەوشتمەند، رێگاخۆشکەر بێ،هەوڵ دەدەین لەم بەشەی وتارەکەماندا، راڤەیەک لە شێعری شار بە دەستەوە بدەین و هەر لەم رێگەوە ڕوانینێکی دروست لە پرس و پڕۆبلمی "شار" لە شێعری سوارەدا دەستەبەر بکەین، هەتا بتوانین لە بەشەکانی تری ئەم وتارە، بپەرژێینە سەر هەندێک لایەنی بووتیقایی شێعری سوارە.

من ئەو راڤەیە بە هێنانەبەرباسی دوو خاڵ کە بەبڕوای خۆم دەتوانن لەم بارەیەدا بەکەڵک بن، پەروەردە دەکەم:

ئەلف– ئەو تێڕوانین وتێفکرینەی سووژەی ناسکاری ناو شێعری شار ڕەچاوی دەکا ـ و واش نییە کە ئەم سووژە ناسکارە، ناچارەکی خودی سوارە بێ ـ بەشێکە لە چنراوەی (بافت) ئەو تێڕوانین و تێفکرینانەی وەختی خۆی باو بووە. لەو سەردەمی‌دا، شۆڕشی چەپی مائۆ لە وڵاتی چین، ببووە هۆی ئەوەی رووناکبیرانی چەپ، لەو پارادایمە مارکسیستییەی لە ناویان‌دا باوبوو بکەونە گومان و دڕدۆنگی و هەوڵی خوێندنەوەیەکی نوێ لە مارکسیزم بدەن. لەم خوێندنەوە نوێیەدا،دێ وەکوو نوختەی سەرەتای شۆڕش دادەندرێ نەک شار. چونکە لە وڵاتێکی وەک ئێران و بە تایبەتی لە کوردستان‌دا پڕۆلتاریایەک کە بەو ڕادەیە لە هێز گەیشتبێ بتوانێ ببێتە داینەمۆیەک بۆ وەدی‌هێنانی گۆڕانکاری بەرچاوی کۆمەڵایەتی و سیاسی،بوونی نییە و لە بەرانبەر ئەو پڕۆلتاریا وەهمییەدا، ئەوە وەرزێرەکانی گوندین کە دەتوانن هێزێکی خۆڕێکخەر و بزوێنەر بن.

ئەم تێڕوانینە،بە چاوپۆشی کردن لە ڕادەی مەنتیقی بوونی، کاتی خۆی کاریگەرییەتی لە سەر شێعری نیما یووشیجیش هەبووە و ناشێ سوارە ئاگاداری بۆچوونی ئەو رەخنەگرانە نەبێ کە باسی هەندێک ئاماژە لە شێعری (برف)ی نیما، بۆ شۆڕشی

چین دەکەن. نیما لەم شێعرەدا، باسی شۆڕشی " سوور"ی وڵاتی "زەرد"ی چین دەکا و ئێرانی شێواوی زەمانی ڕەزاشا لە گەڵ وڵاتی چین کە خۆری شۆڕشی لێ هەڵاتووە بەراورد دەکا. وشەی دیوار لەم شێعرە دا هێمایەکە بۆ دیواری چین.

زردها بی خود قرمز نشده‌اند
قرمزی رنگ نیانداخته است
بی خودی بر دیوار
صبح پیدا شده از آن طرف کوه "ازاکو" اما
"وازنا" پیدا نیست
گرته‌ی روشنی مرده‌ی برفی همه کارش آشوب
برسر شیشه‌ی هر پنجره بگرفته قرار

وازنا پیدا نیست
من دلم سخت گرفته است از این
میهمانخانه‌ی مهمان کش روزش تاریک
که به جان هم نشناخته انداخته است
چند تن خواب آلود
چند تن ناهموار
چند تن ناهشیار

هەر لێرەدا دەبینین وشەی "سوور" لە مەنزوومەی شێعرەکانی سوارەدا، وەکوو سەمبۆل، خزمایەتی لەگەڵ وشەی " قرمز"ی شێعری نیما دا هەیە. ئەو کاتەی دەڵێ:

ئێوە
حاشارگری رووبەندی وشە
بووکی بن تارای سوور

یەکێک لە دەلالەتە ڕێتێچووەکانی ئەم شێعرە دەتوانێ ئەوە بێ کە " خەڵک ڕەنگی سوور دەکا بە ئاڵاو هەڵی دەدا، ئێوە کردووتانە بە تارا و بە سەری خۆتان داداوە بۆ خۆدزینەوە".[4]
زۆر بەڵگەی ئەوتۆ بەدەستەوەیە کە نیشان دەدەن سوارە وێڕای باڵی رادیکاڵی بزووتنەوەی کوردستان لەو سەردەمەی‌دا، ئەو خوێندنەوە نوێیەی لە تێفکرینی چەپ، قبووڵ کردبوو.
لەسەر بنەمای ئەم ڕاڤەیە، بەم راستییە دەگەین کە جار ڕاهێڵانی سووژەی ناسکاری شێعری، لە شێعری شاردا بۆ رووکردن لەدێ، دواجار گەڕانەوە بۆ شاری بەدواوەیە. بەڵام ئەو شارە کە سووژە بۆی دەگەڕێتەوە،ئیتر هەر ئەو شارە چڵکن و نەخۆشە نییە کە لە شێعری گۆڕین‌دا لە روانگەیەکی سەلبییەوە بۆی روانراوە، بەڵکوو ئەو شارەیە کە لە شێعری خەوەبەردینە‌دا بە شێوەیەکی ئیجابی چاوی لێکراوە. کەواتە بۆ شیکاریی مانایی شێعری سوارە، شێعرەکانی "شار" و " خەوەبەردینە"، دەبێ وەکوو ئاواڵ دووانە چاویان لێ بکرێ. سووژەی ناسکاری شێعریی لە "شار"دا بەرەو دێ ڕێگەدەگرێتەبەر و لە "خەوەبەردینە"دا بە ڕێکخستنێکی تەکووز و لەسەر بنەمای هەندێک بۆچوونی ئارمانی‌دا دیسان دەگەڕێتەوە بۆ شار، ئەو بۆچوونە تەتڵە کردنێکی شیاومان لە بارەی تێکچڕندراوبوونی مۆتێڤی شار لە شێعری سوارەدا بۆ دەستەبەر دەکا.
ب- "وۆلفگانگ فۆن گۆتە" لە بەرهەمی بەوەجی خۆی‌دا، "فاوست" دەبێتە گێڕەرەوەی گۆڕانکارییەکانی سووژەی مۆدێرن لە کاتی دابڕانیەوە لە سوننەت هەتا گەیشتنی بە سووژەیەکی بەتوانای گەشەپێدەر. گۆتە باسی گۆڕانکارییەکانی سووژەی مۆدێرن لە سێ قۆناغ یان لە سێ سەفەردا دەکا.[5] ئەوەی پێوەندی بە باسی ئێمەوە هەیە، هەر بە تەنیا قۆناغی یەکەمی گۆڕانکارییەکانی سووژەی مۆدێرنە. لەم قۆناغەدا، سووژە لە سەر بناغەی هەندێک خەون و خەیاڵی تازەوە، ئاسۆی روانینەکانی

زۆر هەراوتر دەکا. ئەو خەون و خەیاڵانە دەبن بە پێشەکی ئاڵوگۆڕێکی زۆر بەربڵاو لە ڕەوتی بەرەوپێش چوونی سووژەی مۆدێڕن‌دا و هەرچی ناوەرۆکیان دەوڵەمەندتر بێ، سووژە لە ڕۆیشتنی بەرەو مۆدێڕنیتە بە هەشتاو و تاودانێکی پترەوە ڕێگای نوێ بوونەوە دەگرێتەبەر. بەڵام بەرەوڕوو بوونەوەی ئەم سووژە خەون دیتووە لە گەڵ واقیعی دەوروپشتی دوو دژکردەوەی جوداوازی تێ‌دا بەدی دەهێنێ:

ـ دژوازی جیهانی ناو خەونەکانی سووژەی مۆدێڕن لە گەڵ جیهانی ڕاوەستاو و داوەستاوی دەوروپشتی لە قاڵبی هەندێک دەنگ هەڵبڕین و شۆڕش و یاخی بوون‌دا وەدیار دەکەوێ. سووژەی مۆدێڕن ئیتر ئەو هاوسەنگییەی کە پێش‌تر لە گەڵ جیهانی دەوروبەری خۆی هەیبوو، لە کیس داوە و ناتوانێ وەکوو پێشوو ئارام و ڕەزامەندانە تەعامولی لە گەڵ‌دا بکا.

ـ ئەو هەستە شۆڕشگێڕانەیە، هەر ئاوا خالیس و ڕووت بیچم ناگرێ و هەر بە تەنیا ڕووی لە داهاتوو نییە، بەڵکوو بەئاگایانە یان نابەئاگایانە لەگەڵ هەستێکی نۆستالژیکیش ئاوێتە دەبێ. " ڕابردوویەکی جوانی لەدەست چوو، دەبێتە بابەتی خەون بینین و شەپۆلی سۆزی لەکیس‌دراو و ئەوین و ئاوات و دلۆڤانیەکان، لە زەین‌دا وەگەڕ دەکەون و لەم ڕێگەیەوە سووژە، خۆی بە کانگای وزەی ئەوتۆ دەبەستێتەوە کە دەتوانن بیبووژێننەوە.... کاتێک فاوست تووشی ئەم حاڵەتە دەبێ، هەرەتی منداڵی دێتەوە بیر. ئەو پێودانە، هەمان پرۆژەی ڕۆمانتیکی ڕزگاری ڕۆحی و دەروونییە کە لە پرۆسەی مێژوویی مۆدێرنیزاسیۆن و لە پانتایی شارسازی مودێڕن‌دا ساڵانی زۆر دوای نووسراوەکەی گۆتە، لە سەرەتادا بە ڕوانینێکی نۆستالژیک بۆ ڕابردوو و دوایێش بە ڕوانینێکی ژیان‌بەخش بۆ چنراوە کۆنەکان وەدی هات."[6]

حەز دەکەم سەرنج بدەنە ڕستەی دوایی پەیڤی سەرەوە و لەگەڵ دوو ئاراستەی جوداواز لە شێعرەکانی شار و خەوەبەردینە، بەراوردی بکەن.سووژەی شێعری "شار" هەردوو ئاراستەی سەرەوەی گرتۆتەبەر.یاخی بوون و مل ڕانەکێشان بەدژی نۆرمەکانی "شاری مەوجوود" لەلایەک و هەستێکی نۆستالژیکیش بۆ گەڕانەوەی فاوستی بەرەو هەرەتی منداڵی ـ کە لەم شێعرەدا لە قالبی گەڕانەوە بۆ دێ خۆیا دەبێ ـ هەردووکیان وەک یەک لە " شار"ی سوارەدا وەبەر چاو دەکەون.

من پێم وایە ئەگەر ئەو سووژەیە، بە شێوەیەکی بەئاگایانە ڕوانینە مەیلەو مائۆئیستییەکە ڕەچاو دەکا، ئەم جارە بە شێوەیەکی نابەئاگایانە وەبەر شەپۆلی ئەو ڕەوت و گۆڕانکارییانە دەکەوێ کە هەموو سووژە مۆدێڕنەکان، کەم و زۆر دەگرێتەوە و گۆتە لە قاڵبی گێڕانەوەی سەربوردەی فاوست‌دا، تاوتوێیان دەکا.

ئەم دوو خاڵە ئەمازە پێکراوە، لەم شوێنەدا یەک دەگرنەوە کە لە هەردووکیان‌دا سووژەی شێعری دەیهەوێ لە سەر بنەمای پرۆژەیەکی ڕزگاری کە هاوکات خاوەنی لایەنی شۆڕشگێڕانە و لایەنی ڕۆمانتیکە، بگەڕێتەوە بۆ دێ و بەمەشەوە نەوێستێ و جارێکی دیکە بە پرۆژەیەکی تازەوە ڕوو لە شار بکاتەوە. بەڵام ئەم شارە، هەمان شاری مەوجوود نییە، بەڵکوو شاری مۆدێڕنە کە سووژە لە خەونەکانی‌دا دیویەتی. بڕواننە ئەم ڕۆیشتن و گەڕانەوەیە لەم دوو پاژەی خوارەوەدا:

ئەڵێم بڕۆم لە شارەکەت
گوڵم هەرێمی زۆنگ و زەل
چلۆن دەبێتە جارە گوڵ

وەهایە
کە کانی بە هیوا
بەهارانە لووزەو ئەبەستن بەرەو شاری دەریا

لە کۆتایی ئەم شیکارییە مانایەدا کە تێی‌دا باسێکیشمان لە پێوەندی شێعری سوارە لەگەڵ شێعرێکی نیما دا کرد،لە سەربنەمای لێکۆڵینەوەی زیادتر لەسەر ئەو پێوەندییە نێوان‌دەقییانە و هەر لەچوارچێوەی ئەو مەنتیقە ناوەرۆکییەدا کە لەو بەشەی وتارەکەماندا ڕەچاومان کردووە، هەوڵی دەست‌نیشان کردنی هەندێک لە پێوەندییەکانی تری شێعری سوارە لە گەڵ شێعری شاعیرانی دیکە دەدەین.

تا ئێستا، لە سەر بنەمای پێوەندییەکانی نێوان دەقی، تەنانەت لە تاقە لێکۆڵینەوەیەکێش‌دا، هەوڵی دەست‌نیشان کردنی هەندێک لەو پێوەندیانەی شێعری شار لە گەڵ تێکستە ناسراوەکانی بەر لە شێعری سوارە لە ناو ئەدەبی گەلانی هاوسێ‌دا نەدراوە. لە حاڵێک‌دا یەکێک لە بەرچاوترین وێنەکانی شێعری شار ـ کە تەعبیر لە دژوەستانی نێوان تیشکی دەستکردی چرای

نیئۆن و تیشکی سروشتیی مانگەشەو دەکا، لە چامەیەکی بەنابانگی سۆهراب سپێهری واتە لە چامەی "خشپەی پێی ئاو"ەوە وەرگیراوە. سۆهراب دوای ئەوەی باسی داڕووشان و خەوشداربوونی سەفای سروشت بە هۆی سەرهەڵدانی هەندەسی دیاردەکانی ناوشار دەکا. دوای باس کردنی شەڕەکان و هێرشەکان و دەست بەسەرداگرتنەکان، دەگاتە باسی قەتڵەکان و لەم باسەش‌دا دوای:

قتل یک جغجغه روی تشک بعد ازظهر
قتل یک قصه سر کوچەی خواب
قتل یک غصه به دستور سرود
دەگاتە ئەم وێنە باسکراوەی ئێمە:
قتل مهتاب به فرمان نئون

شاعیری شێعری شار ئەم وێنەیەی ئاوا داڕشتووەتەوە و گۆڕانکاری بە سەردا هێناوە:

ئەڵێم بڕۆم لە شارەکەت
لە شاری چاو لە بەر چرای نیئۆن شەوارەکەت
بڕۆمەدێ کە مانگەشەو بزێتە ناو بزەم
چلۆن بژیم لە شارەکەت
کە پڕ بەدڵ دژی گزەم

بەڵام سەرکەوتوویی بەرچاوی شێعری سوارە، لەوەدایە کە لەو کەڵک وەرگرتنەی لە ئەدەبی گەلانی تر، وێنەکانی زۆر ساویلکانە وەرنەگێڕاوەتە سەر زمان و شێعری کوردی، بەڵکوو بە دووبارە داڕشتنێکی هونەرییەوە لەناو ئەزموونی تایبەتی خۆیدا قاڵی کردوونەتەوە. حەز دەکەم ئەم سەرکەوتوویەی سوارە لەگەڵ ئەو وەرگێڕانە وشە بە وشەیەی شێعری سۆهرابی سپێهری هەڵسەنگێنم کە هەندێک شاعیری کورد، سی ساڵ دوای سوارە ئەم وەرگێڕانانە، بە ناوی تەجرەبەی شاعیرانەی خۆیان بڵاو دەکەنەوە. هەروەها ئەو چەشنە سەرکەوتوویانە بەسانایی ئەو بۆچوونە رەت دەکەنەوە کە دەڵێ سوارە هەر بە تەنیا کەڵکی لە شێعری نیما وەرگرتووە و کاریگەرێتی شەپۆلە تازەکانی شێعری فارسی زەمانی خۆی بە شێعرەکانییەوە دیار نییە و ئەو شەپۆلانەی نەناسیوە.

هەر لە سۆنگەی ئەم سەرکەوتوویەوەیە کاتێک دەنگی سۆهراب دەبیستین کە دەڵێ:

شهر پیدا بود:
رویش هندسی سیمان ،آهن، سنگ
سقف بی کفتر صدها اتوبوس
گل فروشی گلهایش را می کرد حراج

و هەست بەوە دەکەین، بەر لە خوڵقانی شێعری شار، لەم شێعرەشدا لە بەرانبەر هەندێک لە دیاردەکانی ژیانی شارنشینی، دەنگ هەڵبڕدراوە و هەروەها هەست بەوە دەکەین ئەم شێعرە لە باری ناوەرۆکەوە لە هەندێک بارەوە لە گەڵ "شار"ی سوارەدا هاوبەشی هەیە، دۆزینەوەی ئەو هاوبەشییانە، بە هیچ کلۆجێک بەم ئاکامەمان ناگەیێنێ کە "شار" لەبەرهەڵگرتنەوەیەکی سووک و چرووک و بێ تام لەم وێنانەیە، بەڵکوو بە پێچەوانە بەم ئاکامە دەگەین کە ئەزموونی سوارە سەرەڕای کەڵک وەرگرتنی لە هەندێک سەرچاوەی جوداواز – کە چامەی " خشپەی پێی ئاو" بەتەنێ یەکێک لەو سەرچاوانەیە – ئەزموونێکی تایبەت بەخۆیەتی و مۆرکی دیاری پەیڤی سوارەی پێوەیە و ناسینەوەی وێنە وێکچووەکان و تەعبیرە هاوبەشەکانی لە گەڵ هی شاعیرانی تر، ئێجگار دژوارە:

لە شارەکەت کە ڕەمزی ئاسن و منارەیە
مەلی ئەوین غەوارەیە
ئەڵێی لە دەوری دەست و پێم
ئەوەی کە تێل و تان و رایەڵە کەلەبچەیە
ئەوەی کە پەیکەرە میسالی داوەڵە
ئەوەی کە دارەتێلە مەزهەری قەنارەیە
لە شارەکەت کەمەندی دووکەڵە
کە دێتەدەر لە ماڵی دەوڵەمەند
وە تیشکی بێ گوناهی خۆر ئەخاتە بەند

4

بڕیار وابوو خوێندنەوەی تێماتیکی شێعری سوارە، بکەین بە بنەما و بیانووی شیکاریی بووتیقایی ئەم شێعرانە. ئەگەر ئەم راڤەیە کە لە بەشی پێشووی ئەم وتارەدا بە دەستەوەمان دا راست بێ، دەتوانین بەم ئەنجامە مەنتیقییە بگەین کە لە شێعری سوارەدا بەگشتی روانینی سووژەی شێعریی بۆ بابەتەکان و دیاردەکان، روانینیکی تێکچندراو و کۆمپلێکسە. ئەم روانینە تێکچندراوە، هەندێک جار هەتا ئەو ڕادەیە دەچێتە پێش کە هەروەکوو پێش‌تر باسمان کرد، بەشێک لەو بابەتە بەرناسانە، بە شێوەی پرس و پرۆبلم بەرهەم دەهێنێتەوە. پرسیار لێرەدایە کە ئایا ئەم بەپرس کردنە هەر بەتەنێ لە ئاستی نێوەرۆکیی شێعردا ماوەتەوە یان لە ئاستی فۆرمیک و پێکهاتەیی شێعرەکانیش‌دا،پرۆسەی بەپرۆبلماتیک کردن، لە گۆڕێدا هەبووە. بە دەربڕینێکی دیکە ئایا ئێمە هەر بەتەنیا لەئاستی نێوەرۆکی شێعری سوارەدا لەگەڵ تێکچندراویی بەرەوڕووین یان لە ئاستی فۆرمیکیش‌دا تووشی فۆرمێکی کۆمپلێکس دەبینەوە؟

بە سووکە سەرنجێک بۆمان دەردەکەوێ کە هاوڕێژەیی(تناسب) و پێکەوەگونجانێکی زۆر لە نێوان فۆرم و نێوەرۆکی شێعری سوارەدا بەدی دەکرێ. هەر وەک چۆن لە خوێندنەوەی یەکەمی سەرجەمی شێعرەکانی سوارەدا لەوانەیە تێکچندراویی نێوەرۆکیی شێعرەکان سەرنجمان بۆ لای خۆی رابکێشێ،هەر ئاواش دەکرێ تێکچندراویی فۆرمیی و پێکهاتەییشیان هەر لەم خوێندنەوەیەدا، لە لایەن خوێنەرەوە پشت‌راست بکرێ. نێوەرۆکی کۆمپلێکسی شێعری سوارە، لە چوارچێوەی فۆرمێکی کۆمپلێکس‌دا بیچم دەکرێ.

سیستمی تێکچندراوی ڕۆنانی پەیڤ و خوڵقاندنی ئیماژ لە لایەن سوارەوە، هەر لەیەکەم بەندی چامەی خەوە بەردینەدا، وەدیار دەکەوێ. لەم بەندە سەرەتاییەدا، تێکچندراو کردنی فۆرم لە دوو لایەنەوە کاری بۆ کراوە. لە پلەی یەکەمدا بۆ وێنا کردنی ئاوێک کە بە تاسە و تامەزرۆییەوە دەیهەوێ ڕێگەی کێوی بەردین بەجێ بێڵێ و بەدەریا بگا، چوار وێنەی جوداواز لەپاڵ یەک داندراون و بە شێوەیەکی(عرضی) وێنە تێکچندراوەکەی دواییان پێک هێناوە:

لە چەشنی گەرووی کەو
کەوی دۆمی یەخسیری زیندانی داری
پڕی سەوزە بەستەی خرۆشانی باڕی
تەرەی باوەشی تاسەباری بناری

شەپۆلی لە گوێن خوێنی شەرمی کچانە
لە سەر ڕوومەتی بووکی ڕەزاسووک
بە تینی بتاوێنی ڕوانینی زاوا
گەرم‌تر لە پڕشنگی تاوی بەهاری

وەکوو نەرمە هەنگاوی لاوی بەرەو ژوان

لە جێژوانی زیندوو بە گیانی کچی جوان

وەکوو گەرمە یاوی قەشەی دەستی تاراو
لە بژوێنی دەریای بلوورینی بەروێ
بە خور خۆ بە داوێنی کێوا ئەدا ئاو
لە گەڵ گاشەبەردا سەر ئەسوێ، سەر ئەسوێ

" ئەم ئاوە وەک گەرووی کەوەکە، وەک شەپولی خوێنەکە، وەک نەرمە هەنگاوی لاوەکە و وەک دەستە تاراوەکە، خۆ بە دیواری ئەو کێوە دادەدا کە تێیدا یەخسیرە."[7] بەڵام ڕەوتی ئەم تێکچنینە، هەر بە لەپاڵ یەک دانانی وێنە عەرزییەکان کۆتاییان پێ نایێ، بەڵکوو لە پلەی دووهەمدا هەندێک لە وێنەکان، جودا لەوانی تر بە شێوەیەکی (طولی) و بە سازکردنی وێنەی بەناویەکداچوو، بەرەو تێکچندراویی زیادتر دەڕۆن. بۆ نموونە لەو جێگایەدا کە تامەزرۆیی ئاو بۆ گەیشتنی بە دەریا بە تامەزرۆیی دەستی تاراو لە سینگ و بەرۆکی خۆشەویستێک شوبهێندراوە،تامەزرۆیی دەستی تاراویش جارێکی دیکە بە تاسەی ماسییەکی لە ئاو درهاوێژراو شوبهێندراوە.بەم شێوەیە،لە دوو تەشبیهی بەناویەکداچوودا، سێ ماکەی جوداوازی: ئاوی دوورکەوتە لەدەریا،دەستی تاراو لەبەرۆک و ماسی دەرهاوێژراو لەئاو لە سەر بنەمای مەنتیقی شێعریی، پێوەندییەکی گونجاویان لە نێوان‌دا ساز کراوە.

لە چەشنی ئەم وێنە بەناویەکداچووانە، نموونەی تریش، هەر لەم چامەیەدا دەدۆزرێتەوە. بڕواننە ئەم بڕگەیە:

هەتا جۆگە ئاوێ بە وشکی دەبینم
ئەڵێی مێرگی روخساری کیژێکی کاڵ و مناڵە
بەکووزی تەمەن جارەجوانێکی پڕ خەوش و خاڵە
تەشەنداره جەرگی برینم

لەم بڕگەیەدا، جۆگە ئاو شوبهێندراوە بە روخساری کیژێکی کاڵ و مناڵ و روخساری کیژەکەش شوبهێندراوە بە مێرگێک. " چۆن مێرگ دێنی... جووتی بەناو دادەکەی و کووزی بە سەردایێنی[و] دەیڕووشێنی، روخساری ئەم کیژە کاڵ و مناڵەش ئێستاکە بۆتە [روخساری] ژنێکی پیر [کە] بە کووزی تەمەن، شوێن شوێن کراوە"[8]

هەر ئەم تێکتەنران و بەناویەکداچوونی پەیڤ و وشە و وێنەیەیە کە لە ساکارترین شێوەی خۆیدا بە چەشنی(تتابع اضافات) بەرهەم دێتەوە:

منێ کە گۆچی تاوی گەرمی بەر دەوارەکەی عەشیرەتم (5 ئیزافە بە دوای یەکدا)
بە دارەتەرمی کووچە تەنگەکانی شارەکەت (3 ئیزافە بە دوای یەکدا)
ڕانەهاتووە لەشم

بەو دەمەت کە بۆنی سەد بەهاری لێوەدێ
بۆنی دەشتی بەختیاری باوەشی چیای بە دەستی با
بە گوڵ چناوی لێوە دێ (7 ئیزافە بە دوای یەکدا – لە گەڵ دێڕی پێشوو)
بۆنی سەر سەکۆی بە کاگڵی بە ئاو پژاوی لێوەدێ (3 ئیزافە بە دوای یەکدا)
پێم مەڵێ کە داکەوم

جگە لە تەنەوەپێدانی وێنە بە دوو ئاڕاستەی جوداوازدا،هەر لە بنەڕەتدا سیستەمی وێنەسازی لە بووتیقای شێعری سوارەدا، سیستەمێکی جوداوازە لەو شێوە وێنەسازییانەی بەر لە شێعری سوارە تەجرەبە کراون.

دەزانین لە ئەدەبدا وشەکان " بە شت دەکرێن". لەدۆخێکی ئارمانیدا،وشەی ناو دەقێکی ئەدەبی، نەک وەکوو نیشانەی شتێکی تر، بەڵکوو وکوو شت یان چشتێکی (عین) سەربەخۆ چاوی لێ دەکرێ. ئەم گوتەیە بەم مانایەیە کە وشە لە ناو دەقی ئەدەبیدا، وەک دیاردەیەک دەور دەگێڕێ کە بەر لەوەی پێویست بێ فام بکرێ،گەرەکە –بە گشتی ترین مانای هەست پێکرانەوە – هەستی پێ بکرێ. بیرۆکەی بە چشت بوون یان کریستالیزە بوونی وشەی ناو دەقی ئەدەبی، دەکرێ تەنەوەی پێ بدرێ و دەقی ئەدەبی لە گشتایەتی خۆیدا، وەکوو شتێک کە دەکرێ راستەوخۆ و بەبێ نێونج هەستی پێ بکرێ، لە بەرچاو بگیرێ. بەم شێوەیە نووسەر دەتوانێ بە ستراتێژییەکی تازەوە، وێنەیەکی تەواو زەینی لە دیاردەیەک ساز بکا کە ئەم وێنە زەینییە بتوانێ، هەمان ئەو شوێندانانە وەدی بێنێ کە رووداوە واقیعییەکان لە سەر زەینی دادەنێن، لێرەدا دەڵێین ئەم وێنەیە بە شت کراوە.

بەر لەوەی قسە لەم شێوە تازەیەی وێنەسازی بکەین، با چەند نموونەیەک لە شێوەی کۆنی وێنەسازی بهێنینەوە. پێکەوە هەردوو بڕگە شێعری خوارەوە دەخوێنینەوە:

هێمن:

وەنەوشەی جوانی خۆش بۆ
هاتەدەر لە لێوی جۆ
دار دەری کردووە چرۆ
کەروێشکەی کرد گەنم و جۆ

گۆران:

قژکاڵی لێوئاڵی، پڕشنگی نیگا کاڵ
ئەی کچە جوانەکەی سەرگۆنا نەختێ ئاڵ

لەم دوو شێعرەدا دوو وێنەی جوداواز خوڵقاون. بەڵام لە هەردووکیاندا کەڵک لە شێوەیەکی هاوبەشی وێنەسازی وەرگیراوە. لەم شێعرانەدا، راستە کە دوو چشتی کریستالیزەکراوی زمانیمان لە بەر دەست دایە، ئەمما لەوانەیە هەمان ئەو شوێندانانەی خوێندنەوەی ئەم وێنە شێعرییانە لە سەر زەینمانیان دەبێ بە بینینی دوو دیمەنی واقیعیش وەدی بێن، بەڵام کاتێک ئەم وێنەیەی خوارەوە دەخوێنینەوە، پەی بەم راستییە دەبەین کە گەرچی ئەم وێنەیە تا رادەیەکی زۆر زەینییە و ئێمە لە سەر بناغەی تێگەیشتنی هاوبەشمان(common sense) ناتوانین لە جیهانی واقیعدا تووشی وێنەیەکی ئاوا بین، بەڵام ئەم وێنە شێعرییە زەینییە، هەر ئەو شوێندانانە لە سەر زەینمان بەجێ دێڵێ کە دیمەنێکی واقیعی دەیبێ.

گەڵێ گۆڵە لەو چۆمە یەخسیری خاکن
بە ڕوویا گەڵا وەک چەمۆڵەی کلۆڵی وەریون
گەمارۆی زەلی نێزە وا تەنگی پێ هەڵچنیون
کە بێ دەرفەتی پێکەنین بە سەد بەرزگی زەردە ماسی.

لەم شێعرەدا، دیمەنی ئەو زەردەماسییانەمان پێشان دەدرێ کە لە بن ئاوی گۆلێکدا، خۆیان وەردەگێڕن و ئەگەر ئاوەکە روون بێ، بەم کارەیان بەرزگی سپییان وەدیار دەکەوێ. (لە زمانی کوردیدا بەم خۆ وەرگێڕانەی ماسی دەڵێن سپیاو کردن.[9]) شاعیر ئەو بەرزگە سپییانە بە ددانی مرۆڤێک دادەنێ کە لەکاتی پێکەنین دا وەدیار دەکەون و دەیهەوێ بڵێ ئەم گۆلانە کە گەڵای وەریویان وەک چەمۆڵە لێنراوە، دەرفەتی پێکەنینیان لێ ئەستێندراوەتەوە. بە ئاشکرا دەبینین کە لێرەدا سیستمی وێنەسازی، سیستمێکی جوداوازە. لێرەدا، وێنەیەکی ناواقیعی، رێک وەک دیمەنێکی واقیعی ئۆبژەکتیڤ کراوە و قەبارەی پێ دراوە. نموونەی ئەم چەشنە قەبارە و بارستادانە بە دیاردەیەکی زەینی، لەم وێنەیەی خوارەوەشدا بەدی دەکرێ:

کوا شەنگە سوار

كە درەشانەوەی پەڕی سەری ئەسپی
چاوێک بخاتە بیری تلووعێ

هەر لە سەر بنەمای ئەم روونکردنەوەیە، دەتوانین پەی بە چۆنیەتی تێپەڕاندنی شاعیر لە شێوەی ڕۆنانی پەیڤی بەر لە خۆی ببەین. کاتێک سوارە دەڵێ:

لە پەنجەرەی نیوەتاکی بوومەلێڵەوە
چاوی من لە دیمەنی کچی بەیانی یە
لە حەنجەرەی زەمانەوە
گوێم لە زەمزەمەی زوڵاڵی خیزە وردەکانی کانی یە

زۆر ڕێگای تێ دەچێ بۆ وەسفی خیزە وردەکانی کانی، کەڵکی لەم شێعرەی گۆران وەرگرتبێ:

کانیەکی روونی بەر تریفەی مانگەشەو
لە بنیا بلەرزی مرواری، زیخ و چەو
جوانترە لە لای من لە دەریای بێ سنوور
شەپۆلی باتە بەر تیشکی ڕۆژ، شلپ و هووڕ

ئەوە لە حاڵێکدایە دیمەنی خیزی وردی بن کانییەکی بەر تریفەی مانگەشەو، لە شێعری گۆراندا، هەر لە ئاستی وێنەیەکی رۆمانتیکی ساکاردا دەمێنێتەوە. کەچی سوارە ئەم وێنەیەی وەکوو مادەیەکی خاو، بۆ دروست کردنی وێنەیەکی تێکچڕژاوتر بەکارهێناوە.ئەم وێنە تێکچڕژاوە، بە وەپاڵ دانی دەنگی" زەمزەمەیەکی زوڵاڵ" وەلای ئەم خیزە وردانە کە " لە حەنجەرەی زەمان"ەوە دەگاتە گوێی منێکی شێعری کە ئەو منە شێعرییەش لە "پەنجەرەی بوومەلێڵەوە" دەڕوانێتە "دیمەنی کچی بەیان" بیچم دەگرێ.

هەر تێکچڕژاوبوونی فۆڕمی ئەو شێعرانەیە کە شێعری سوارەی – تا کاتی خۆی – کردووە بە شاری ترین شێعری کوردی. لە پێکهاتەخوازیی ڕسکانەییدا(ساختارگرایی تکوینیgenetic structuralism) باسی ئەوە دەکرێ کە چۆن لە پرۆسەی پیکهاتنی دەقدا، فۆرماسیۆنی کۆمەڵایەتی پێوەندی لەگەڵ داڕشت و پێکهاتەی دەقی بەرهەم هاتوو لەو کۆمەڵگایەدا دەبێ. ئەگەر ئەو گریمانەیە قبووڵ بکەین کە " شار" وەک چەمک و وەک چشت، بابەتێکی تێکچڕژاوە، دواجار دەتوانین هاوشێوەی ئەم تێکچڕژاوییە، هەم لە ناوەرۆک و هەم لە فۆڕمی شێعری سوارەدا بدۆزینەوە. – هەروەک چۆن ئەگەر لێکترازان و لەبەریەک هەڵوەشانەوەی پێوەندییە کۆمەڵایەتییەکان لەو کۆمەڵگایەی " وێرانە خاک"ی ت.س ئەلیۆتی تێدا بەرهەم هاتووە قبووڵ بکەین، هاوشێوەی ئەم لێک ترازانە لە فۆڕم و پێکهاتەی ئەو قەسیدەیەشدا بە جوانی بەدی دەکرێ.–

من پێم وایە چەواشەترین ئاراستە کە لەم بارەیەدا دەکرێ بە نیسبەتی شێعری سوارە ڕەچاوە بکرێ، ئەوەیە کە هەر بە بەڵگە هێنانەوە لە موفرەداتی شێعری سوارە و لەسەر بنەمای لێکدانەوەیەکی مانایی پەتی، بمانهەوێ بە دوای روونکردنەوەی سروشتی ئەو شێعرانەدا بین. راستە لە گەڕان بە دوای ئەم موفرەداتەدا، زۆرجار لە گەڵ مۆتیڤی ئەوتۆ بەرەوروو دەبینییەوە کە باری رۆمانتیک یان ناتووراليستيان هەيە، بەڵام لەم بارەيەدا نابێ دوو خاڵمان لەبیر بچێ:

ـ ڕۆمانتیزمی شێعری سوارە، گونجاو لەگەڵ سەمبولیزمەکەیەتی و سەمبولیزمەکەشی گونجاو لەگەڵ ڕۆمانتیزمەکەیەتی. هەر ئەم تێکەڵاو بوونەیە کە سروشتێکی تایبەتی داوە بە شێعرەکانی سوارە.

ـ ئاراستەی ڕێشاندەرتر ئەوەیە کە بۆ دۆزینەوەی سروشتی شێعری سوارە، نەک لە موفرەداتی شێعرەکان، بەڵکوو لە پلەی یەکەمدا لە سینتاکس و هەر وەها لە پێکهاتەی شێعرەکان ورد ببینەوە و لە پلەی دووهەمدا، ڕادەی هەراو بوونی جیهانی ئەو مانایانەی شێعر دەیانخولقێنێ، بکەینە پێوانەی ڕا دەربڕینمان.

ئەگەر ئەو ئاراستە ناڕاستەی باسی لێکرا، ڕەچاو بکەین، دەبێ بڵێین لە زەمانی نیمادا، شێعری نیما نموونەی گوندی ترین شێعری کاتی خۆی بووە، چونکە موفرەداتی شێعری نیما زۆربەیان دەلالەت دەکەن بۆ ژیانی ناو سروشتێکی دەست

لێنەدراوی دوورەشار، بڕوانن لەم نموونە شێعرەی خوارەوەی نیمادا، چۆن سینتاکسی کۆمپلێکسی شێعرەکە، موفرەداتی گوندیی هەندێک جار ڕۆمانتیک و هەندێک جار ناتۆرالیستی شێعرەکەیان لە رایەڵەیەکی تۆکمەی ئەوتۆدا ڕێک خستووە کە ئاوات لێ دەکەن هەست بکەی ئەم سیستمی پەیڤە، نەک لە زەینێکی ساکارەوە بەڵکوو بەپێچەوانە لەزەینێکی سیستماتیکی تێکچندراوەوە، سەرچاوەی گرتووە:

ترا من چشم در راهم شباهنگام
کە می گیرند در شاخ " تلاجن" سایەها رنگ سیاهی
وزان دلفستگانت راست اندوهی فراهم،
ترا من چشم در راهم

شباهنگام، در آندم کە برجا درەها چون مردە ماران خفتگانند؛
در آن نوبت کە بندد دست نیلوفر بە پای سرو کوهی دام
گرم یادآوری یانە، من از یادت نمی کاهم
ترا من چشم در راهم

هەر بەم شێوەیە، تەنیا بۆ ساتێکیش ناتوانین بیر لەوە بکەینەوە کە ئەو سیستمە داڕشتنەی لەو بڕگەیەی خوارەوەی شێعری سوارەدا بەدی دەکرێ،لە سیستمێکی تێکچندراوی بەرهەم هێنانی پەیڤ کە تایبەت بە زەینییەتێکی کۆمپلێکسە بەرهەم نەهاتبێ:

هەتا بیری تاڵی گڕاوێ
بە دڵما گەڕاوە
هەتا یاد ئەکەم ئاوە بەو ورمە بەردینە کاری کراوە
ئەڵێم سەد مەخابن
وەجاخێ کە ڕووگەی هەزاران نزای شینە باهۆی بە تاسەن
وە بۆژینەوەی هەست و هان و هەناسەن
چلۆنە کە بیژووی گڕاوان ئەبینن
لە نێو چاوی ئەو خانەدانە
لە هی چۆنە پیتی بڕاوە

5

قسە کردن لە بابەتی تێکچندراوی یان ساکاریی فۆڕمی شێعر، دەرفەتێکی لەبارە بۆ هەڵسەنگاندنێکی شیکارانەی شێعری سوارە لەگەڵ شێعری گۆران. لەوانەیە یەکەمین جوداوازی و دژوەستان کە لە خوێندنەوەیەکی بەراوردکارانەی سەرەپێیی بەرهەمی هەر دوو شاعیری سەرەوە، سەرنجمان بۆ لای خۆی رابکێشێ، ساکار بوونی چنراوەی شێعری گۆران لەبەرامبەر تێکچندراویی شێعری سوارەدابێ. ئەم ساکاربوونە وای کردووە دەرەتانی ئەوە هەبێ. شێعڕی نوێی گۆران– جگە لە چەند نموونەیەکی دەگمەن – لە لایەن زەینی خوێنەرێکی نائاشنا بە شێعریش بە سانایی هەڵتاوێندرێ.

کوڕ:
بڕوانە شایی یە چۆپی یە لەو ماڵە
گوێ بگرە زوڕنایە دەهۆڵە شمشاڵە

زەرد و سوور تێکەڵ بوون، ژن و پیاو هەرایە
لەو ناوە هەر هارەی هەیاسەی تۆ نایە

کچ:

گوڵ نەبێ بۆ سەرم، ئاڵ چەپکێ زەرد چەپکێ
نایەم بۆ زەماوەن نایەم بۆ هەڵپەڕکێ

لە بیرمان نەچێ کە ساکاری یان تێکچندراویی نابێ وەکوو فاکتەرێک لەلای فاکتەرەکانی دیکە چاویان لێ بکرێ. لە ڕاستیدا ساکاری یان تێکچندراویی لە ئەنجامی تەرکیبی چەندین فاکتەری ورد و هەراوی فۆرمیی و مانایی،بیچم دەگرێ. بە دەربڕێنێکی تر،دەق بەرلەوەی لەسەر ساکار بوون یان تێکچندراو بوون ساغ بێتەوە،لە سەر هەندێک فاکتەری دیکە ساغ دەبێتەوە کە کۆی ئەم فاکتەرانە دەبنە هۆی ساکار بوون یان تێکچندرانی دەق.

خاڵی شیاوی سەرنج لە مەڕ شێعری گۆران ئەوەیە کە لە شێعرە کلاسیک و عەرووزییەکانی‌دا – لەچاو شێعرە نوێیەکانی– تێکچندراوییەکی قووڵتر و بەرفراوانتر بەدی دەکرێ. لە ڕاستی‌دا هەڵگەڕانەوەی گۆران لە ڕێساکانی شێعری عەرووزی،هەڵگەڕانەوە لە فۆرمی گران و ڕۆیشتنی بەرەو جۆرە پەیڤێکی ساکاریش بوو. هەربۆیە تێکچندراوترین و فۆرمیک‌ترین شێعری گۆران، کاتێک دەنووسرێ کە شاعیر دیسان سیلەچاوێکی کردووەتەوە ڕێساکانی شێعری عەرووزی. بە بڕوای من" جیلوەی شانۆ" تێکچندراوترین و پێکهاتەمەندترین شێعری نوێی گۆرانە:

لە جەرگی پەردەوە تک تک دڵۆپی عوود ئەڕژا
بە نووکی تەئسیری
تەرەب ئەهاتە خرۆش، تالعی سروور ئەپژا
بە ئاهی دڵگیری
کەمان – شەهیق و زەفیری فرشتەیی ئەلحان–
ئەکەوتە ناو دڵی مردوویش هەناسەی هەیەجان

دەزانین ئەم یەکەم پلەبوونە لەبارەی پێکهاتەمەندییەوە لەشێعری سوارەدا، بە باڵای چامەی "خەوەبەردینە" دەبڕێ. هەر بۆیە لە سەر ئەو بڕوایەم کلیلی سەرکەوتوویی بۆ پێکەوە هەڵسەنگاندنی شێعری گۆران و شێعری سوارە، بەراوردی نێوان ئەم دوو شێعرانەیە. خاڵی شیاوی سەرنج ئەوەیە کە خودی سوارە لە شێعرِی " خەوە بەردینە"دا ئاماژەیەکی زۆر زیرەکانەمان بۆ ئەو بەراوردکارییە دەداتێ.

ئەڵێی پێکەنینی کچی سەرگورشتەی قەدیمی
لە ئەندامی تاپۆی وەکوو بوومەلێڵی
- سنووری شەوی دوێنێ، ئەوڕۆ بەیانی–
پەچەی قورسی نیسیانی ئینسانی لادا

سەرنج بدەنە تەعبیری نیسیانی ئینسان لەم بڕگەیەدا.هەردوو وشەی ناو ئەم دەستە واژەیە بە جودا لە ناو شێعری " جیلوەی شانۆ"ی گۆران دا هەن و لەم شێعرەدا بوونەتە وشەی سەروا:

مەتاعیبی گوزەران
هێواش هێواش ئەتکێتە دەروونی نیسیانێک
کە ڕەمزی لەززەتە، میفتاحە بۆ تەلیسمی ژیان
ژیانی ئینسانێک

جگە لەم چەمک خواستنە هەندەکییە، هیچ چەشنە وێکچوونی پێکهاتەیی و مانایی دیکە لە نێوان ئەم دوو شێعرەدا بوونی نییە.بە بەراورد کردنی ئەم دوو شێعرە، بە سانایی دەیسەلمێنین کە سوارە شێعری نوێی کوردی بەرەو جوغرافیایەکی دیکە و کەش و هەوایەکی دیکە گواستووەتەوە.

حەز دەکەم بۆ ساتێک بیر لە وەڵامی ئەم پرسیارە بکەنەوە کە درێژەی مەنتیقی شێعری گۆران و شێعری سوارە، هەرکامەیان بە جودا بۆیان هەیە بەرەو چ ئاقارێک رێگە ببڕن؟

نیما لە شوینێکدا لەبارەی شێعری خۆیدا دەڵێ شێعری من وەکوو ڕووبارێک وایە کە شاعیرانی دواتر لە هەر شوێنێکی ئەو ڕووبارە کە بیانهەوێ، دەتوانن ئاو هەڵبگرنەوە .مەبەستی نیما ئەوەیە کە بۆنموونە شێعری ساکاری شاعیرێکی وەکوو فەرەیدوونی موشیری و شێعری تێکچندراوی شاعیرێکی وەکوو یەدوڵلا روئیایی هەردووک وەکوویەک،بۆیان هەیە ریشەیان بگێردرێتەوە بۆ شێعری نیما. شێعری نیما درەتانی هەردوو شێوە بەرهەم هێنانی شێعری هەیە.
داوەرییەکی لەم چەشنە لەبارەی شێعری گۆراندا وەڕاست ناگەڕێ.هەر لەم سۆنگەیەوەیە کە لەشێعری شاعیرانی نەوەی پاش گۆران واتە لە شێعری شاعیرانێکی وەک کاکەی فەللاح و ع.ح.ب و ئەحمەد هەردی و کامەران موکریدا، دۆزینەوەی بە لێشاوی شێعری ساکارو سست و ناهونەری،کارێکی دژوار نییە. ئەو مەنتیقەی بنەمای نووسینی شێعرێکی وەک ئەم شێعرەی خوارەوەی کاکەی فەللاحی پێک هێناوە، مەنتیقی باوی زۆر شێعری شاعیرانی دوای گۆرانە:

خواپەرست بم، لە خوا زیاتر
خۆم خۆش ئەوێ
ئەگەر دنیا پەرەستیش بم
زۆر زۆر لەم دنیایە زیاتر
خۆم خۆش ئەوێ
ئەزانی بۆ نازدارەکەم
ئەوەندە من خۆم خۆش ئەوێ
لە بەر تۆیە، تۆم خۆش ئەوێ

هیچکام لە شاعیرانی دوای گۆران – لەگەڵ ئەوەی کە هەندێ جار جوداوازییەکی زۆر لە نێوانیاندا بەدی دکرێ و بۆنموونە شێعری ئەحمەد هەردی لە شێعری هاوالانی بەرچاوترە– لە گۆرانیان تێنەپەڕاندووە. من پێم وایە ئەم تێپەڕاندنە لە کوردستانی باشووردا، هەتا سەرهەڵدانی گەڕیانێکی ئەدەبیی وەک ڕوانگە یان سەرهەڵدانی شاعیرانێکی وەک رەفیق سابیر لە دەرەوەی جەغزی روانگەدا، دوادەکەوێ. بەشێک لە هۆیەکانی ئەم دواکەوتنە دەگەڕێتەوە بۆ سروشتی شێعری گۆران.

ئەوە تێزێکی ناڕاستە بڵێین وەک چۆن شێعری نیما بە گوژمێک، شێعری فارسی نوێ کردەوە، هەر ئاواش گۆران بە تەکانێک، شێعری کوردی نوێ کردەوە. بەڵام تێزی ناراست تر ئەوەیە بڵێین شێعری گۆران لە نوێ کردنەوەی شێعری کوردیدا دەورێکی کەمی هەبووە.من پێم وایە لەنێوان ئەم دوو بۆچوونە ناڕاستە دا،دەتوانین تێزێک ڕەچاو بکەین کە لەگەڵ واقیعی مێژووی ئەدەبی کوردیدا، زۆر باشتر رێک دەکەوێ: شێعری کوردی نەک بە گوژمێک و لە سەر دەستی تاقە کەسێکدا، بەڵکوو بەشێوەی پڕۆسەیەکی بەر درێژتر و وەکوو گەڕیانێکی مێژوویی نوێ بووەوە.یەکەمین گوژم سەرکەوتووانە لە لایەن گۆرانەوە وەدی هات. لە شێعری گۆراندا جگە لە تێکدانی ڕێساکانی وەزنی عەرووزی،لەگەڵ هەندێک تایبەتمەندی وەک پێک هاتنی جوانی ناسییەکی پاژبینانەی ماددی،لەبەرانبەر جوانی ناسی گشت بینانە و لاهووتیی شێعری کلاسیک و هەروەها پێک هاتنی کەشوهەوایەکی دراماتیکی زیندوو،لەزۆربەی شێعرەکاندا بەرەوڕووین.
ئەم گوژمە بەرایییە تەکانێکی لە گوێن گوژمی شێعری سوارەی پێویست بوو هەتا پێکەوە، لانی خوارووی مەرجەکانی تازە کردنەوەی شێعر پێک بهێنن.

نکۆڵی لەوە ناکرێ کە بە هۆی بارودۆخی تایبەتی و لێکدابڕانی بەشەکانی کوردستان،مێژووی ئەدەبی کوردی، لە دەیەکانی رابردوو، لە کات و شوێنێکدا نووسراوەتەوە کە نووسەرەکانی ئاگاداری هەموو گەڕیانە ئەدەبییەکان نەبوونە.

حەق نییە کە توێژەران و رەخنەگرانی ئەمڕۆ کە ئاسۆیەکی بەرفراوانتریان لەبەرچاوە و زانیاری زۆرتریان لە بەردەست دایە، بە شێوەیەکی رەخنەگرانە ڕەوتی نووسرانی مێژووی ئەدەبی گەلەکەیان تاوتوێ نەکەن.

من پێم وایە لە رەوتی نوێکردنەوەی شێعری کوردیدا، شێعری سوارە، گوژمی دووهەم بوو؛ گوژمێک کە قەرەبووی هەندێک لە کەم و کووڕییەکانی شێعری گۆرانی کردەوە.

6

سەمبولیزمی شێعڕی سوارە، سەمبولیزمێکی کۆمەڵایەتی یە. واتە مانای شاردراوەی ناو شێعرەکانی، زۆرجار ئاڕاستەیان بەرەو بابەتگەلی کۆمەڵایەتی و سیاسی یە.هەر ئەم تایبەتمەندییە وای کردووە، هەندێک جار شێعری سوارە لە جیاتی کەڵک وەرگرتن لە سەمبۆلی فرەمانای ئەوتۆ کە بۆ مانایەکی دەستنیشانکراو دانابەزێندرێن،کەڵک لەو چەشنە کۆدانە وەربگرێ کە بە پێی هەندێک گرێبەستی دیاریکراو،ماناکانیان ڕوون و ئاشکرایە.هەندێک جار شێعڕەکان،لەم دۆخەش دەترازێن و مەبەستەکان تێیاندا دەڕووتێنەوە.ئەمە لایەنی بێ هێزی شێعری سوارەیە.ئەگەر بەم پێوانەیە بڕوانینە شێعری سوارە،لەگەڵ دوو جەمسەری دژبەیەک بەرەوڕوو دەبینەوە:

جەمسەرێک کە تێیدا سەمبولیزمێکی هونەریی فرەمانا وەبەرچاو دەکەوێ و لە نموونەی وەک (کوا شەنگەسوار/ کە درەوشانەوەی پەڕی سەری ئەسپی/ چاوێک بخاتە بیری تلووعێ) وەدیار دەکەوێ و

جەمسەرێکیش کە تێێدا، ئاماژەکان ئاشکرا دەبن و "تاپۆ" لە کەشوهەوای کاتی "بوومەلێڵ" دەردەکەوێ و زەق وزۆپ لە بەر چاوتدا خۆی دەنوێنێ وەک:

(بەڵام ئەمڕۆ/ کە هەر ساتێ دڵی دایکێ/ لە کوردستان هەڵئەقرچێ/ بە هەر بۆمبای سووتێنەرێک، پێشمەرگەیەک/ داری چاکێک دائەقرچێ/ نەتکوتبایە لایەکی بیرم لای تۆیە)

ئەم ململانێیە بە ئاشکرا لەشێعڕی سوارەدا وەدیار دەکەوێ. سوارە،لەلایەکەوە خەریکی گواستنەوەی تازەترین تەجرەبە هونەری و تەکنیکییەکان بۆ پانتای شێعڕی کوردی دەبێ و بۆ نموونە لە شێعری "بانگەوازی پەنجەرە" دا، زۆر سەرکەوتووانە هاوشێوەی ئەو ئەزموونەی فرووغی فەڕوخزاد بە کەڵک وەرگرتن لە راوێژ و زمانی ئاخافتنی رۆژانە تێیپەڕاند،بەتاقی دەکاتەوە.بەچەشنێک کە زمانی ئەم شێعرە لە گەڵ زمانی "خەوە بەردینە" تەعبیر لە دوو تەجرەبەی زمانیی سەرکەوتووی تەواو لێک جوداواز دەکەن:

تەوژم و تین ئەگەڕا
ئەگەڕا نوتفەدانی پەنجەرەکان
وە ماڵی بێ زگ و زا
پڕ ئەبوو لە تۆوی بەهار
شنە هەمیشە وەکوو
وێردی زاری پەنجەرە بوو
ئەبوو بە سەر بەندێ
لە قاپی سەوزی زەمەندا
دووپات ئەکراوە
منیش دڵم پشکووت
بەڵێنی دەعوەتی رەنگینی پەنجەرەی تاکی
بەرەو بەهارم دا

لە لایەکی دیکەشەوە کاتێک سوارە بۆ هەرێمی شێعری فارسی دەڕوانێ،دەبینێ تەنانەت "پێشمەرگە" وەکوو مۆتیڤێک چووەتە ناو شێعڕی سیاسی فارسیشەوە. ئیتر لەم پێودانەدا،شاعیر نەیتوانیوە خۆی لە ختووکەی رووتاندنەوەی مەبەست ببوێرێ. شاعیرێک بە ناوی " میرزا آقا عسکری" دەڵێ:

ای نبرد افزارت همه
مهربانی و انتظار
بنگر
از کوه به زیر می آورند پیشمرگه را
پیچیده در شولای بلند مرگ
نامش شهابی است سوزان

هەر لەم سۆنگەیەوە دەبینین شێعرێکی وەک " کچی بەیان " کە خاوەنی سەرەتایەکی بەرز و هونەرییە، کاتێک دەگاتە ئەم دێڕانەی خوارەوە، لەباری هونەرییەوە ئیتر بەرەو لێژایی دەچێ:

ئێمە نوێنەری خەباتی رۆژهەڵات
رۆژهەڵاتی سووری ئاگرین
فێر نەبووین بەزین و دابەزین
ڕانەهاتووە چاوی قارەمانی کورد
بە شەونمی گرین

بەڵام ئەوانە " ئەسکوند و چاڵی" شێعری سوارەن.تۆ ناتوانی ئەسکوندەکانی شێعری سوارە بناسی هەتا چاڵەکانیشی نەناسی. ئەزموونی شێعری سوارە بە گشتی،ئەزموونێکی سەرکەوتوو بوو.هەموو ئەو ئەزموونە سەرکەوتووانە، ئەزموونە سەرەتاییەکانی سوارە بوون. لەوانەیە بەرزترین شێعرەکانی سوارە،ئەو شێعرانە بووبن کە قەدەر نەیهێشت هەرگیز لە گەرووی پڕی سەوزە بەستەی، بەلووزەو بڕژێنەدەرێ و چاویان بە دنیای روونی شێعر و ئەدەب هەڵبێ.

مانای هەندێک وشە و زاراوەی ناو ئەم وتارە:
گوژم: تەکانی توند
بژاردەبێژی: گزین گویە، قطعەنویسی
تێکچندراو: پیچیدە
تێکچندراویی: پیچیدگی
دژوەستان: تقابل
خیچان: سوختن در بازی
تەتڵە کردن: تەتەڵە کردن: تبیین (explanation)
یەکانگیر: منسجم
ناچارەکی: ناگزیر
چنراوە: بافت
گوندی: خەڵکی دێ
ڕێتێچوو: محتمل
شیمانە: احتمال
گۆرین: مذکور
تەکووز: منظم
هەشتاو: شتاب
هەراو: 1– وسیع 2– کلان

دەنگ هەڵبڕین: اعتراض

داوەستاو: (مەییو)

هاوسەنگیی: تعادل

پێودان: 1- (ڕێ و شوێن) 2- حالت

ئاراستە: 1- جهت 2- جهت گیری

خۆیا بوون: ظهور کردن

لەبەرهەڵگرتنەوە: کپی (copy)

هاوڕێژەیی: تناسب

هاوڕێژە: متناسب

بەناویەکداچوو: متداخل

تەنەوە پێدان: بسط دادن

چِشت: (تشت)- عین

ڕسکانە: ژن (gene)

ڕسکانەیی: ژنتیک، تکوینی

هەڵتاواندن: هضم کردن

هەڵتاوێندران: هضم شدن

هەندەکی: جزئی

هەمەکی: کلی

گرێبەست: قرارداد

سەرچاوەکان:

1- بابک احمدی،ساختار و تاویل متن،نشر مرکز، تهران،1380،ص 213

2- همان،ص213

3- جاناتان کالر،نظریەی ادبی،ترجمەی فرزانە طاهری،نشر مرکز،تهران،1382،ص 87

4- ئەم لێکدانەوەیە هی سەلاحەددینی موهتەدی یە. بڕوانە ئەم سەرچاوەیە:

- محەمەد بەهرەوەر،سوارە و پەخشانی کوردی،دەزگای چاپ و پەخشی سەردەم،سلێمانی،2005، ل 263

5- بڕوانە ئەم سەرچاوانە:

- یوهان ولفگانگ فون گوتە،فاوست، ترجمەی م.ا.بەآذین،انتشارات نیلوفر، تهران،1382

- مرتضی هادی جابری مقدم،شهر و مدرنیتە،سازمان چاپ و انتشارات وزارت فرهنگ و ارشاد اسلامی، تهران،1379

- مارشال برمن،تجربەی مدرنیتە،ترجمەی مراد فرهادپور،انتشارات طرح نو، تهران، 1379

6- مرتضی هادی جابری مقدم،شهر و مدرنیتە،سازمان چاپ و انتشارات وزارت فرهنگ و ارشاد اسلامی، تهران،1379، ص 111

7- ئەم لێکدانەوەیە هی مارف ئاغایی یە. بڕوانە سەرچاوەی ژمارە4 ل 168

8- ئەم لێکدانەوەیە هی سەلاحەددین موهتەدی یە. بڕوانە سەرچاوەی ژمارە4 ل 283

9- ئەم لێکدانەوەیە هی ئەحمەد قازی یە. بڕوانە سەرچاوەی ژمارە4 ل 204